

O NEKIM OSOBITOSTIMA TRADICIJSKOGA GRADITELJSTVA MAKARSKOGA PRIMORJA

DINKA ALAUPOVIĆ-GJELDUM
Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture
58000 Split
Topuska 4

UDK 39:72(497.18)
Prethodno priopćenje

Makarsko je primorje već zarana bilo naseljeno zahvaljujući svojim zemljopisnim, ekološkim, klimatskim i hidrološkim osobinama. Kao najstariji trag ljudskoga života na ovomu prostoru su gomile iz prapovijesnoga razdoblja. Mnogi arheološki nalazi svjedoče o relativno gustom naseljenosti u antičko doba. Slavenski doseljenici koji naseljavaju kraj od Cetine do Neretve nazivali su se Neretvani i o njima Konstantin Porfirogenet donosi zapis u 10. st. Tek od turskoga vremena može se pratiti nastajanje do sada sačuvana tradicijskoga graditeljstva. Naselja formirana na padinama Biokova raštrkana su i čini ih niz zaselaka u kojima su kuće među sobom zbijene, stvarajući skladne ambijente koji su povezani popločanim seoskim putovima. Kuće su ovdje najčešće građene na kosom zemljištu, ponekad priljubljene uz kamene stijene da bi bile zaklonjene od vjetra. Starije stambene kuće iz 18. st. građene su okomito na izohipse te su zabatom i jednim pročeljem ukopane u zemlju. U toku 19. st. mijenja se osnovna orijentacija zgrade koja se sada smješta po duljini, paralelno s izohipsama te tako dulje pročelje dobiva južnu orijentaciju s monumentalnim solarom. Povećanjem obitelji ili njenim boljim imovnim stanjem kuće rastu po visini i duljini, a njihovim nizanjem nastaju sklopovi. Značajno je razdoblje za život ovoga kraja kada su se sela počela spuštati na samu obalu mora gdje su ranije bile podignute samačke kuće za skloništa ribarskoga alata ili konobe za vino i ulje. Tada u 18. i 19. st. primorski imućnici podižu ljetnikovce ili raskošne stambene zgrade uz koje je bio vezan gospodarski dio, a i kapelica. Biokovske zaravanke čovjek je koristio za ispašu blaga u toku ljetnoga razdoblja te su tu nastali stočarski stanovi malih prizemnih kuća i pojata, često s pokrovom od slame. Tradicijska arhitektura Makarskoga primorja koristi sve datosti prirode, uklapajući se skladno u taj krajolik strukturom zida i krovova, oblicima i veličinom.

Makarsko Primorje, predjel u srednjoj Dalmaciji između zaljeva Velike Vrulje, na sjeverozapadu, i rta Višnjice kraj flišnog pojasa koji je od mora odijeljen vapnenačkim grebenom. Narod ga dijeli na Donje, od Vrulje do Makarske, i Gornje Primorje, od Makarske do Baćine. Obalna zona ima prilično razvedenu obalu s većim brojem manjih uvala i draga. Od obale do zone biokovskih klisura, što je otprilike do 600 m apsolutne visine, proteže se primorska flišna zona, što je ujedno i područje obradiva tla.¹

Ljudska je ruka u tomu kraju intervenirala, oblikujući tlo u nasipe nastojeći da se onemogućí opasno otplavlivanje tankoga sloja zemlje kišom ili vjetrom. Te terase kao kulturno tlo povezuju se sa sredozemnim megalitskim pojavama po veliku dijelu Sredozemlja, a kod nas uz istočnu obalu Jadrana, i daju vrlo često osnovnu značajku cijelomu krajoliku.²

Padine Biokova su bogate izvorima voda pa se mnoga naselja formiraju uz potoke, čiju je snagu narod koristio za obilnih kiša za pogon vodenica. To su bili mlinovi kašikari s vodoravnim mlinskim kolom. Gotovo su sve te vodenice - *mlinice*

netragom nestale, a tek djelomično očuvane postoje u Makru, od kojih je jedna zasvođena bačvastim svodom. Unutra je bio jedan mlin i ognjište te posebna zgrada za *pomeljare*. U Makru je postojao niz mlinova s izgrađenim bazenima kojima se regulirala voda na strminama nad svakom mlinicom, odakle je *jažom* dovodena voda na vodoravno mlinsko kolo.³ U mlinicama Makarskoga Primorja ponekad su mljeli i pomeljari sa susjednih otoka Brača i Hvara.

Većina je naselja nastala pod hridinama Biokova, na kraju obradiva zemljišta, u prisoju (v. sl. 1, arh. snim. I). Po svomu položaju, a prema apsolutnoj visini, ona su trojaka: najviša leže na mjestu gdje se vapneni masiv sastaje s flišom, nešto niža sela leže na flišnom obronku uz putove i treća uz obalu.⁴

Ovo je područje bilo naseljeno od najstarijih vremena, jer su zemljopisne, klimatske, ekološke i hidrološke osobine podbiokovskoga područja vrlo rano čovjeku omogućile život. Kao najstariji trag ljudskoga života na ovom prostoru su gomile i gradine iz prapovijesnoga razdoblja. Prema nekima se tragovi toga najranijega razdoblja nalaze u nazivima nekih mjesta koji vuku korijene iz doba Ilira.⁵

Makarsko je Primorje bilo relativno gusto naseljeno i u antičko doba, o čemu svjedoče arheološki nalazi po kojima su ta najstarija naselja bila bliže moru, na mjestu današnjih Drašnica, Zaostroga i Graca. Oko rimskih gospodarskih zgrada - villa rustica - nastaju i naselja, kao ona u Baškoj Vodi, Brelima i Gracu ili pak ona koja su slijed onih prapovijesnih. Njihova je osnovna gospodarska djelatnost i onda bila stočarstvo i zemljoradnja, a kod nekih još i ribolov. Uz rimsko naselje Aroniju, čiji smještaj još nije utvrđen na Makarskomu Primorju, vezuju se odlike urbanoga naselja koje se razlikovalo od ostalih jer je tu, osim stočarstva i zemljoradnje, još bilo razvijeno zanatstvo i trgovina. Ono je moglo biti smješteno na mjestu današnje Makarske zbog najpogodnijega mjesta s lukom na Podbiokovlju.⁶

Slavenski doseljenici, koji su zajedno s Avarima počeli od druge polovice 6. stoljeća ispunjati bizantinski Balkan, prešavši Dinaride spustili su se na jadransku obalu. Oni koji su naselili kraj od Cetine do Neretve nazivali su se Neretvani, a spominju se u starim izvorima kao Pagani i Marani. Konstantin Porfirogenet donosi vijest o Neretvanskoj kneževini koja se u 10. stoljeću prostirala na kopnu u tri županije Rastok, Makar i Dolen te otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet.⁷

Iz toga razdoblja nakon pokrštanja do danas postoje dobro očuvane crkve koje se datiraju od 11. do 13. stoljeća. To je Sv. Ivan u Podaci, s bogato razvijenom jednobrodnom unutrašnjosti sa slijepim lukovima i na vanjštini s lezenama, Sv. Jure u Tučepima, s tri karakteristična slijepa luka u unutrašnjosti na uzdužnim zidovima, te Sv. Mihovil nad Igranima s posebnim trodijelnim obrisom pokrova bazilikalna tipa nad jednobrodnim prostorom; sve crkve koje pripadaju predromaničkomu tipu crkvenoga graditeljstva u Dalmaciji.⁸ Naselja, koja potječu još iz antičkoga doba, Ostrog, Labinetza te Stojno Polje, koja su se razvila oko uvala uz more, drže se kolijevkom ovoga kasnije važnoga primorskog prostora. Kada ih Normani u 11. stoljeću ruše do temelja, počinju nicati naselja dalje od mora, pod brdom, na dodiru dviju geoloških formacija, vapnenačke i flišne, te se tu razvijaju najstarija, još danas postojeća seoska naselja. Ona su sastavljena od niza malih zaselaka - *komšiluka* (npr.

od Tučepa prema Gracu nižu se Grubišići, Pospilišće, Križanići, Jakići, Griže). Ti su zaselci pod planinskim liticama bili pogodni za obranu od gusarskih napada koji su ometali miran seoski život. To je bila ujedno i pogodna zona za neposrednu ispašu stoke na višim planinskim predjelima te lakšu obradu malih raštrkanih poljodjelskih zemljišta.⁹

Osim ovih najranijih crkava na Makarskomu Primorju iz toga vremena imamo sačuvane stečke i nadgrobne ploče, ponegdje još u funkciji, drugi pak uzidani u objekte ili ograde ili na osami usred polja i gomila. Ostaci tih nekropola 14-15. stoljeća s nadgrobnim spomenicima važni su ostaci srednjovjekovnih naselja na Makarskomu Primorju, jer nemamo vidljivih tragova nastambi iz toga vremena, a njih treba tražiti u neposrednoj blizini tih crkava i groblja.¹⁰

Prvi spomen pojedinoga naziva mjesta u povijesti je naziv glavnoga grada pod Biokovom u obliku Muccurum (533. g.), zatim Biston za Bast (670. g.), sredinom 10. stoljeća prvi put susrećemo nazive Berullia za Brela, Ostrok za Ostrog i Labinetza za Gradac. Svi ostali nazivi dolaze poslije 1000. godine, i to ovim redom: Živogošće, Strnj i Drvenik (1254-1264. g.), Kotišina, Tučepi, Zahodi-Baćina (1434.g.), te hrvatski oblici Makar, Bast i Igrane (1466. g.), Zaostrog (1494. g.), Drašnice (1523. g.), Veliko Brdo, Podgora, Podaca, Brist i Baćina (1571. g.). Ostale nazive u izvorima susrećemo tek poslije 1600. godine, Gradac (1649. g.) i Baška Voda (1724. g.).¹¹

Oko 1500. g. ovim krajevima zavladaše Turci i tu ostadoše gotovo 200 godina.¹² U tomu razdoblju turske opasnosti stanovnici se ovih podbiokovskih naselja spuštaju na niže, u sredinu polja, podižući tu kule za obranu od Turaka.¹³ Te su samostalne kule u selu četvrtasta oblika na dva ili tri kata, s dvostrešnim krovom, s malim prozorima i vratima povišenim od zemlje za lakšu obranu te s mnoštvom puškarnica na svim zidovima, a i s prsobranima na vrhu kule s kojih je bila sigurnija obrana. One su nalikovale na kuće pa ih tek po visini, četvrtastom tlocrtu i puškarnicama prepoznajemo kao kule. Jedna od bolje očuvanih je ona Lalića kula u Tučepima koja među katovima ima svodove u kojima su mali četvrtasti otvori za komunikaciju iz kata u kat, te posebno zatvorenim podrumom u koji se silazilo kroz takav otvor. Kula je nekada stajala sama u prostoru, o čemu svjedoče puškarnice na sva četiri zida, a okolne su zgrade sagrađene najvjerojatnije onda kad je kula izgubila svoju obrambenu namjenu (v. sl. 2).

⁹ Slično je i u Gracu s kulom u kojoj su podovi od drva, kao i u Podaci (v.sl.3), dok ona u Drveniku i Igranima ima oblik klasičnih kula.

Ta utvrđenja, koja možemo datirati od 16. do 18. stoljeća, nose u sebi i odlike stambenih građevina u obliku i veličini otvora, strukturi zida od priklesana kamena nepravilna oblika, do strukture podova i krovova pokrivenih kamenom pločom, a koji su bili najčešće dvoslivni ali i četveroslivni.

Prema sačuvanim pisanim izvorima, a i utvrdama, očito je da Mlečani, kao i Turci u selima Makarskoga Primorja nisu imali svoje vojne posade, osim u Makarskoj, nego su se sami stanovnici branili i stražarili, gradeći utvrde koje su im služile za obranu, a i za stanovanje u nesigurnim vremenima.¹⁴ Te kule u Makarskomu

Primorju nadovezuju se po načinu gradnje i obliku na nekoliko sličnih građevina za obranu u malim dalmatinskim mjestima 17. i 18. stoljeća.¹⁵

Za to su razdoblje karakteristične i utvrde za obranu stanovništva Makarskoga Primorja kod kojih se koristila prirodna konfiguracija terena na strmim padinama Biokova s udubljenjima u stijeni. Mnoga sela imaju takve veće ili manje utvrde, zvane u narodu *špilje, turska peć i kaštil* (Drašnice, Makar). Za te je špilje vezana i priča u narodu o siru kojim su iz špilje gađali Turke, našto bi oni ustuknuli, vjerujući da branitelji imaju hrane u izobilju pa se mogu dugotrajno braniti. One su visokim zidom imale zatvorena udubljenja u stijeni. Ona u Kotišini ima najrazvijeniji oblik, a narod je naziva Kaštil (v. sl. 4). Visoki zid prati udubljenje u stijeni na strmu položaju i zatvara dva prostora. Sjeverni je s dva kata i prizemljem, dok je južni prostor zatvoren zaobljenim zidom s prizemljem i jednim katom. Drvene grede krovne konstrukcije jednoslivnoga krova, kao i unutrašnje međukatne podne konstrukcije opirale su se o hridi. Zid koji zatvara prostor pod stijenom rastvoren je nizom puškarnica u prizemlju i na katu. Sjeverni dio Kaštila ima ulaz u prizemlje, a na katu su tri otvora, od kojih je jedan služio kao ulaz, a na njega se prilazilo drvenim pokretnim ljestvama. Iznad tih vrata je sačuvan prsobran s kojega su neprijatelja polijevali vrelin uljem. U južni se prostor ulazilo s vratima u prizemlju, dok se s katom komuniciralo unutrašnjim pristupom. Može se pretpostaviti da je taj južni prostor služio za sklanjanje stoke, a kat za smještaj *piće* - hrane za blago, dok je sjeverni dvokatni prostor služio za smještaj ljudi.

Pisanih dokumenata o izgradnji ovoga Kaštila nema, niti se nalazi u grafičkim prikazima Makarske i okolice iz 17. i 18. stoljeća. Pretpostavlja se da je nastao oko polovice 17. stoljeća, za vrijeme Kandijskoga rata kada se spominje da su neki stanovnici Makarske i fratri tamošnjega samostana bježali u Kotišinu, vjerojatno u ovaj Kaštil.¹⁶

Udubljenja u stijenama - *špilje* korištene su i za gradnju stambenih kuća. Upravo su takve kuće među najstarijima do danas sačuvane na Makarskomu Primorju. Takav primjer kuće imamo u Podgori, a bila je nastavana do 1960-ih god.(v. sl. 5). Krovna i podna konstrukcija oslanjala se na stijenu, a krovšte je jednoslivno s pokrovom od kamenih ploča. Jedini otvor su vrata. Unutrašnjost se sastojala od jednoga prostora s otvorenim ognjištem. Ta je prostorija odvojena drvenim podom od podruma koji je ukopan u zemlju. U podu je otvor kroz koji se drvenim ljestvama spuštalo u *konobu* gdje se čuvalo vino. Kazivali su da su bačve bile male da bi mogle ući kroz taj otvor, a ni vina nije bilo u izobilju jer je obitelj bila siromašna.

Kuća u Makru je također građena uz udubljenje u stijeni i na kosu terenu. Prostor pod stijenom obuhvaćen je s dva zida, s jednoslivnim krovštem. Unutrašnji se prostor sastoji od prizemlja i jednoga kata s posebnim ulazom za prizemlje, dok se na kat ulazilo preko povišena i podzidana zemljišta. Uz ovu stambenu kuću nalazi se i gospodarski objekt koji također koristi špilju zatvorenu jednim zidom.

Uz obrambene i stambene objekte koji koriste udubljenja u stijenama, za Makarsko su Primorje karakteristični i gospodarski objekti koji djelomičnom dogradnjom koriste ta prirodna udubljenja, gradeći prostore razdijeljene u tzv. *jatake*

za držanje blaga i pića. Izuzetan primjer takva gospodarskoga objekta - špilje je onaj u Velikom Brdu, zaselku Vrcani (v. arh. snim II). Tu je podignut visoki zid koji zatvara veći prostor pod stijenom. Dvije su razine: prizemni za držanje blaga, s lučnim nadvratnikom nad ulaznim vratima, dok je gornja razina - *pod*, odvojen od prizemlja daščanim podom, korištena za smještaj piće. Na podu u zidu su udubljenja - *kućice*, s vanjske i unutarnje strane, u koja su se ulagale košnice - *ulišća* (drvene pravokutne škrinjice). Ljeti su se ulišća ulagala u kućice na vanjskoj strani zida, a zimi u one s unutarnje strane, koje su imale prema vani otvore za *leta* kroz koja su pčele ulazile u košnice (v. sl. 6). Slične kućice su se nalazile u kamenomu podzidu vrta u Donjim Brelima, u zaselku Kričak Bekavci. Ovakav način čuvanja pčela je prežitak iz paleomediteranske kulture.¹⁷

Ovo korištenje dograđivanjem prirodnih udubina u stijeni i zatvaranje zidom špilja za stanovanje, gospodarstvo ili obranu posebnost je u tradicijskomu graditeljstvu Dalmacije.¹⁸

Naselja formirana na padinama Biokova raštrkana su i čini ih niz zaselaka - komšiluka koji nose ime po prezimenu ili imenu pretka njegovih stanovnika. Tako selo Bast ima ove zaselke: Ninčiri, Josipovići, Ribarevići, Nikolini-Stanići, Krajini-Radići, Gašpari-Stanići, Gašpari, Vranini-Jurišići, Ivanovi-Radići, Matijaševići. U zaselcima su kuće međusobno zbijene u sklopove ili u nizove a ima primjera kad zatvaraju zajedničko dvorište, što ih narod naziva *dvori* ili *avlije* (Jurišića dvori u Baškoj Vodi ili Zelića Avlija u Brelima). To su najčešće vrlo skladni ambijenti stambenih i gospodarskih zgrada, među sobom povezani popločanim kamenom ili *pokogulanim* oblucima, zaravnjenim ili stepeničastim seoskim putovima, na čijim se križanjima ponekad nalaze zavjetne kapelice, a uz putove i poneki *dub* (v. arh. sn. III).

Mjesto gradnje je pomno izabrano na prisojnoj strani, često ispod litica za zaštitu od jakih vjetrova, s otvorenim pogledom na more, te u blizini plodnoga zemljišta (vrtova uz okućnicu te nešto udaljenijih vinograda i maslinika). Kuće su ovdje najčešće građene na kosu zemljištu, često priljubljene jednom ili dvjema stranama uz kamenu stijenu ili prizemnim dijelom ukopane u zemljište. Krovovi su često učvršćeni nizom kamena složena okomito na sljeme i strehu, u narodu nazvani *pasovi*, a sve to kao zaštita od ondje jake vruljske bure (v. sl. 7).

Stambene kuće iz 18. stoljeća, što je utvrđeno klesanom godinom gradnje na nekima od njih, građene su na kosu zemljištu i svojim izduljenim pačetvorinastim tlorisom smještene su okomito na izohipse. Krovovi su im dvostrešni s orijentacijom sljemena sjever-jug, s pokrovom od kamenih ploča, koje se često premazuju mješavinom gašena vapna - klaka i maslinova ulja, što daje posebnost cijelomu krajoliku. Zide je građeno od kamena grublje obrade, slagano u nepravilne redove. Neke imaju jedno ili dva pročelja ukopana u zemlju. Ulaz je najčešće na zapadnomu pročelju za prizemlje i visoko potkrovlje do kojega se dolazilo kamenim stubištem na solaru, koji u nekim primjerima ima volat pod kojim su vrata na luk za ulaz u prizemlje. Potkrovlje je bilo za stan s otvorenim ognjištem u jednomu dijelu, a u drugomu pregrađenom držano je sijeno (v. sl. 8). Prizemni je prostor korišten za *konobu*, za čuvanje vina i ulja, a drugi odvojeni za čuvanje blaga. Druga je varijanta

samo stan u potkrovlju, a u prizemlju konoba. Osobitost tih kuća su ulazna vrata za stambene prostore izvedena u povišenu luminaru, ili pak, gdje je podzid u potkrovlju viši, do pod strehu krova (v. sl. 9).

Jedna od varijanti datirane kuće (1690. g.) u Podgori, vlasnosti Radojković, s prizemljem koje je s dva zida ukopano u zemlju, u prizemlju ima bačvasti svod na koji su u katnoj prostoriji postavljene kamene ploče. Ulaz na kat bio je izravan na onomu pročelju koje je ukopano u zemlju. Tek kasnije ova kuća dobiva *solar* s ulazom preko njega na južnomu pročelju, ali zadržavaju i izravan ulaz na sjevernomu pročelju, jer je s tim ulazom uspostavljen dodir s kuhinjom koja se tu nalazi u posebnoj kući. Kasnije se kuća povećava vodoravno i tada ti dijelovi dobivaju solar.

Razvijeniji je tip kuće onaj koji ima cijelu visinu kata i iznad toga potkrovlje do kojega se uspinje s unutarnjim stubištem - *skalama*. Tavanski su prostor koristili mladi ukućani za spavanje. Na nekima od ovih kuća pojavljuju se svjetlarnici - *luminari* koji pružaju mogućnost boljega korištenja potkrovlja (v. sl. 10). Negdje je ognjište u potkrovlju, ali se grade i posebne zgrade s otvorenim ognjištem neposredno uz stambenu zgradu, a nije rijedak slučaj da je u sklopu i krušna peć, bilo da je u samomu prostoru kuhinje ili je samo ložište u kuhinji, a zgrada je oslonjena uz njezin vanjski zid (v. sl. 11). Ima primjera da se krušna peć nalazi ispod *volta* solara, koji se inače češće koristi kao kokošinjac ili ostava za alat.

Povećanje obitelji diobom, a i boljim imovnim stanjem, kuće rastu po visini i duljini. U 19. stoljeću nastaju promjene u njihovu oblikovanju. Mijenja se osnovna orijentacija zgrade koja se sada smješta po duljini paralelno s izohipsama, te tako dulje pročelje dobiva južnu orijentaciju, za razliku od prijašnje kada je zabat kuće stajao prema jugu. Na taj način kuća dobiva najveće moguće osvjetljenje stambena prostora koji dobiva i više prozora. Stubište i solari dobivaju monumentalnije oblike, zide se gradi od pravilnije tesana kamena složena u pravilne vodoravne redove, a kameni okviri na otvorima imaju pravilniju obradu, sve do najnovije upotrebe bračkoga kamena, od kojega se rade prozorski okviri te nadvratnici i dovratnici. Ti su otvori uvijek četvrtasti, dok su oni zasvedeni lučno izvedeni od lokalnoga kamena u više komada (v. sl. 12, arh. sn. IV).

Unutrašnji se raspored mijenja: prizemni dio je uvijek konoba, a kat za stanovanje, ali sada s hodnikom - *portikom* iz kojega se lijevo i desno ulazi u sobe, te drvenim stubištem u potkrovlje. Pojate i štale nisu više u sastavu zgrade, nego su posebne zgrade izvan stambenoga bloka.

Na mnogim zgradama Makarskoga Primorja uobičajeno je urezivanje križeva ili pentagrama - *Salamunova slova* uz dovratnik kao apotropejski znak (v.sl.13).¹⁹

Nizanjem pojedinačnih zgrada nastaju stambeno-gospodarstveni sklopovi, među kojima se svojom skladnošću ističe Kričak Bekavci-Ivandići nastao koncem 19. stoljeća (v. sl. 14). Naseljavaju ga četiri brata koji su se iz Podaskalice pod Biokovom spustili bliže cesti. Bave se poljoprivredom, stočarstvom i trgovinom te su bili mogući sagraditi taj bogato razvijeni sklop (v. arh. sn. V).

Sklop Kričak Bekavci čini nekoliko kuća koje su povezane u cjelinu, a nižu se oko središnjega zatvorenog dvorišta. U tomu je dvorištu posebno istaknut trijem koji tvore pet spljoštenih lukova na zidanim pilastrima. Nad trijemom se prostire terasa pred južnim pročeljem sjeverne zgrade. Na terasu se ulazi s dva stubišta na istočnomu i zapadnom kraju dvora, koja imaju monumentalno istaknut parapetni dio koji se nastavlja po duljini terase. Terasa ima na parapetima sjedišta, a s nje se ulazilo u katne prostorije, dok su ispod trijema četiri ulaza za konobu. U dvorištu se ulazi s istočne i zapadne strane na kojoj su nekada bile drvene vratnice. Dvor je bio središte života zajednice, bilo da je bio namijenjen gospodarskomu dijelu u prizemlju (mlin za masline, preša, *turanj* za grožđe) bilo životu na katu. Tu je i *gustirna* s dvije krune bunara s mehaničkom pumpom za vodu.

Sjeverna zgrada (A i B u tlorisu) ima oblik slova L, time da je sjeveroistočni dio produljen prema sjeveru. Taj se krak sastoji od prizemlja i dva kata, a na istočnomu pročelju postoji spomen-ploča gradnje s imenima braće Luka, Ante, Mate Bekavac. Prizemnim prostorom prema dvorištu komunicira se s četiri vrata i četiri uska prozora među njima, dok se na stambeni kat ulazi s terase s četiri vrata, odnosno u sjeveroistočno krilo preko solara. Južna zgrada (F) prema dvorištu ima prizemlje i kat, a prema otvorenu prostoru prema jugu još gospodarsko prizemlje. Istočna strana dvorišta zatvorena je prizemnom kućom u kojoj je smještena kuhinja. Sve su kuće pokrivenе kamenom pločom. Zidovi su građeni od dobro obrađena kamena u pravilnim redovima. Svi su otvori uokvireni kamenim pragovima i složeni u pravilnim i simetričnim odnosima.

Tom osnovnom sklopu dodana je, s južne strane, katnica (G), u kojoj se nekad nalazila škola. Njoj je vjerojatno dodan jedinstven zahod polukružna tlorisa koji se nalazi uz zapadni prolaz s vanjske strane sklopa. Ta se zgrada uklapa u ovaj sklop, dok se s južne strane nižu prizemnice, ili neke s katom, koje se ne poklapaju u osi s glavnim sklopom, u kojima su bile smještene kuhinje i štale. One imaju rustičniju gradnju zida, ali opet sve pokrivenе kamenom pločom.

Istočno od osnovna sklopa nalazio se prostor sa stablom *koštele* gdje su se mještani povremeno sastajali, bila tržnica i ribarnica, a malo podalje nalazio se je podzid puta u koji su bile ugrađene niše i u koje su se nekad umetale košnice.¹⁹

Važno je razdoblje života toga kraja kada su se seljani počeli seliti prema obali mora, gdje su prije bile podignute samačke kuće za skloništa ribarskoga alata ili konobe za vino i ulje. Tada u 18. i 19. stoljeću primorski imućnici u Tučepima, Podgori, Igranima, Drveniku i Bristu podižu neposredno uz more ljetnikovce ili raskošnije stambene zgrade uz koje je bilo vezano i gospodarstvo, a i kapelica (v.sl.15). Oko tih baroknih zdanja počinju se okupljati seljaci koji se sele s viših naselja i tu formiraju nova zbijena primorska naselja, nazivajući ih *krajevi* (naselja uz morski kraj - Tučepi Kraj, Igrane Kraj ili Viskovića Vala).²⁰

Najnovije seljenje stanovnika prema moru uzrokovao je potres 1962. godine te od tada nastaju naselja novih kuća koja negiraju dosadašnji oblik tradicijskoga graditeljstva svojom pretencioznom voluminoznošću, namećući se krajoliku i narušavajući sklad s okolinom.

Zonu biokovskih klisura i na vrhu s biokovskim zaravankom čovjek je koristio za ispašu stoke tijekom ljetnih mjeseci (od sv. Jure do Svih Svetih - 23. travnja do 1. studenoga). U tomu se vremenu stado izgonilo na stanove po biokovskim vrletima gdje je svaki zaselak imao svoj stan. Tako su u Podaci imali ove stanove: Polje, Vrčanice, Doci, Dobrasov Dolac, Vlaka, Veleni Dolac, Duboka Gornja, Duboka Donja, Trnov Dolac, Pijan Dolac, Malo Podumlje, Velo Podumlje, Golubinka, Zadubravlje, Mirin Dolac, Podosoje i dr. Po tim biokovskim docima sijalo se žito i krumpir te sadio kupus. Tu su bila i *gumna* na kojima se vrlo mazgama ili se tuklo mlatilima. Gumna su bila prekrivena smjesom zemlje, kravlje balege i luga da bi podloga bila čvršća, a neka su bila popločana kamenom pločom. S vrha Biokova, u dubokim usjecima, iz *ledenica* - prirodnih zaliha leda, vadio se led koji se prodavao u Makarskoj.²¹

Zgrade su tih stanova male, mahom prizemnice, stambene i gospodarske, građene od grubo obrađena kamena *u suho* - bez vezivna materijala, a neke *u živo*, povezane crvenicom ili vapnom - *klakom i pržinom*. Krovovi su dvostrešni i većinom pokriveni slamom - *krovom*, kako narod naziva tu vrstu pokrova. Neki gospodarski objekti imaju *učelke* izrađene od slame, pa tako zgrade imaju četiri slamnate plohe (v. sl. 16). Prizemlje ovih pojata korišteno je za blago a potkrovlje za sijeno. Uz pojate su manje zgrade za mladunčad - *kočaci*. Ispred pojata je prostor ograden suhozidom zvan *pritorak* s ulazom zatvorenim drvenim prečkama zvane *vrlija*. Ljudi su boravili u kamenim prizemnicama s otvorenim ognjištem i uz to s drvenim ležajevima za spavanje, *sinijom* za ručavanje, a ponegdje i s ručnim žrvnjem. Ima prizemnica u kojima su zajedno boravili ljudi u jednomu dijelu, a u drugomu pregrađenu prućem - *ošitom*, blago. Ulaz je bio samo jedan. Stoka se napajala iz *kamenica*, prirodnih udubljenja u kamenu u kojima se skupljala kišnica, ili onih izdubljenih u kamenu zvanih *plitvina*, razne veličine i oblika, a bilo je i gustirni za čovjekove potrebe (v. arh. sn. VI).

U Otoškama, stan Drašnice, postoji jedinstven primjer izgrađenoga mjesta za okupljanje seljana. U nedostatku pogodnoga ravnog prostora za okupljanje, seljaci su izgradili povišenje kružna tlorisa, podzidana kamenom, sa zaravnjenim prostorom na koji se pristupalo vrlo rustičnim stubištem. To su mjesto zvali *gomilica*.

Vezano za ove stanove, koji su po više sati udaljeni od matičnih sela, spominje se i nošenje pokojnika kojega bi privezali vunenom tkanicom uz ljestve, noseći ga strmim putovima Biokova i zaustavljajući se na *počivalima* do seoskoga groblja gdje su ga ukapali.

Raznolikost i bogatstvo graditeljskoga fonda Makarskoga Primorja proizlazi iz mnogih čimbenika koji su to uvjetovali, kako od onih zemljopisnih tako i klimatskih, ekoloških do kulturno-povijesnih koji su se međusobno prožimali. U tomu svijetu ruralnih ostvarenja, nastalih na iskustvu staru i povezanu uz pokoljenja, uvijek se težilo ravnoteži s prirodom i užim podnebljem, pa nam naslijeđeno tradicijsko graditeljstvo, i kao tip prostorne strukture, položaja i razmještaja zaselaka, prilagodjenost kuća i gospodarskih zgrada, pokazuje sklad uravnoteženih prostora s

nazočnošću trajnih zakonitosti umjetničkoga oblikovanja u kojemu se prepliće ritam, simetrija, mjerilo, proporcija i harmonija. Seljak gradi logički, funkcionalno i konstruktivno, sve po svojoj mjeri.

Nažalost, današnje prilike ne pružaju mogućnost čuvanja i očuvanja barem današnjega stanja tih starih naselja, koja se napuštaju ili pak zgrade pregrađuju prema trenutačnomu raspoloženju vlasnika, brišući zauvijek život i ljepotu te baštine.

BILJEŠKE

1. Jakša Ravlić, Makarska i njeno Primorje, Split, 1934, 13
2. Milovan Gavazzi, Oko megalitskih tragova uz istočni Jadran, *Adriatica et historica et antiqua*, Arheološki institut Filozofskog fakulteta Zagreb, Zagreb, 1970, 457
3. Dinka Alaupović-Gjeldum, Doprinos poznavanju mlinica u Dalmaciji. Godišnjak zaštite spomenika kulture 6-7, Zagreb, 1980/1, 91, crtež 10
4. J. Ravlić, n. dj., 31-36
5. Karlo Jurišić, Nazivi naselja Makarskog primorja, Makarski zbornik, Makarska, 1970, 97
6. J. Medini, Makarsko primorje u antici, Makarski zbornik, Makarska, 1970, 49; O. Lahman, Poslijeratna migracija stanovništva gornjeg Makarskog primorja, ZNŽO, JAZU, knj.45, Zagreb, 1971, 427
7. Nada Klaić, Historijska uloga Neretvanske kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran, Makarski zbornik, Makarska, 1970, 125-133
8. Davor Domančić, Graditeljstvo ranog srednjeg vijeka a Braču, Brač u ranom srednjem vijeku (katalog), Povlja, 1984, 33; Nevenka Bezić, Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja, Makarski zbornik, Makarska, 1970, 282-283, 288-293; ista, Crkva sv. Jurja u Tučepima, Peristil 5, Zagreb, 7-10; Bosiljka Bezić, Predromanička crkva sv. Ivana u Podaci. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, Split, 1985, 75
9. Petar Kaer, Makarska i primorje, Rijeka, 1914, 5-12
10. Nevenka Bezić-Božanić, Stećci i nadgrobne ploče u Makarskom primorju, Starinar SAN, N.S. knj. XVII, Beograd, 1966, 17
11. K. Jurišić, Nazivi naselja Makarskog primorja, Makarski zbornik, Makarska, 1970, 8
12. Isti, Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb, 1972, 17
13. O. Lahman, n. dj., 473; S. Zlatović, Kronika O. Pavla Silobadovića o četovanju u Primorju (1662-1686), Starine JAZU, knj. XXI, Zagreb, 1889, 99
14. N. Bezić-Božanić, Kule u Makarskom primorju, Makarski zbornik, Makarska, 1970, 318
15. Ista, n. dj., 335
16. Rješenje o registraciji spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture - Split br. 1314
17. D. Alaupović-Gjeldum, Neobičan način čuvanja pčela u Dalmaciji, Pčelar 7, Zagreb, 1982, 210; Vlasta Domaćinović, O jednom prežitku u tradicijskom načinu gojenja pčela, *Studia ethnologica* 1, Zagreb, 1989, 130; ista, Košnica od kamena, Zbornik 1 kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov 1, Rogaška Slatina, 1983, 373

18. Obilazeći Makarsko Primorje Alberto Fortis je zapisao: "Prirodne su spilje veoma česte u toj okolini, u gotovo svakom zaseoku nalaze se utvrđene zidine te ponekad tvrđavicama što pripadaju barbar-skim stoljećima i graditeljstvu. Vjerojatno su u najdavnijim vremenima služile kao utočište za gusare kao što u doba bliže nama poslužile kao zaklon stanovništvu prestrašenu uskočkim poharama", A. Fortis, Put po Dalmaciji, Zagreb, 1984, 230. Špilje su bile korištene i za pustinjačke stanove, pa imamo one iz 15. st. u Splitu na Marjanu ili onu u Dragonjinoj špilji na južnoj strani Brača. Ova posljednja je već bila nastanjena u kasnoj antici po sačuvanim tragovima u njoj. Te su špilje s prednje strane bile zatvorene s novosagrađenim zidom, D. Kečkemet, Crkvice i eremitaža sv. Jere na Marjanu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11, Split, 1959, 93, 99-100, 103-104; I. Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kraj Splita, Anali Dubrovnik, 1970, 185; D. Domančić, Spomenici otoka Brača, Srednji vijek, Brački zbornik 4, Zagreb, 1960, 143.

19. D. Alaupović-Gjeldum, Običaji i vjerovanja uz kuću u Imotskoj krajini, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split, 1986/7, 529; J. Chevalier, A. Gheerbrant, Rječnik simbola, Zagreb, 1983, 314. "Križ se javlja kao neka vrsta zamke koja hvata demona i priječi ga da nastavi svoje djelo"; E. Dyggve, Izabrani spisi, Split, 1989, 86, bilj. 66; H. Hiller, Sve o praznovjerju, Zagreb, 1989, 133

20. O. Lahman, n. dj., 473-474

21. A. Fortis, n. dj., 218; P. Kaer, n. dj., 7-8

SOME CHARACTERISTICS OF TRADITIONAL ARCHITECTURE OF THE MAKARSKA COAST

Summary

Owing to its geographic, ecological, climatic and hydrological characteristics, the Makarska coast was inhabited very early. The oldest evidence of human existence in this area are prehistoric cairns and hill-forts. Many archeological finds speak of a rather high population density in the antiquity. The Slavic inhabitants who were to settle in the area between the Cetina and Neretva River were the Neretljani described by Constantine Porfirogenetus. Monuments belonging to the period after converting to Christianity are churches of Sv Ivan in Podaca, Sv Juraj in Tučepi and Sv Mihovil near Igrani. It is not until the Turkish rule that we can follow the development of traditional architecture. This period is characterised by fortifications built near villages on impenetrable cliffs, in order to protect the inhabitants the one in Kotišina being the most significant. Apart from such forts bound to the cliffs, there were self-supporting fortresses of one or two levels with a number of loop-holes and breastworks. The traditional architecture of the Makarska coast is characterised by natural niches, both in houses and farm-buildings. The 19th century introduced a new concept of construction. The house is now parallel with the contours, the longer facade having a monumental terrace now facing the south. As the families grew larger or became wealthier, their homes were enlarged height and lengthwise whereas their arrangements formed housing complexes.